

Az udmurt embernevek néhány elméleti kérdése

Kozmács István

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

The paper presents the Udmurt onomastic terminology on how the Udmurt people used their personal names (antroponyms) until the first half of the 20th century. It draws attention to the fact that the question of the naming of the Udmurt-speaking population can still be a challenge for researchers today. However, with the passage of time and the modernisation of life, it has become less and less possible to explore the problem of former personal names of the Udmurt people on the basis of contemporary ethnographic, texts collections and data. Perhaps the exploration of archival sources for the purpose of nomenclature can bring us closer to a solution.

Keywords: onomastics, Udmurt group names, Udmurt personal names, the problem of research

Kulcsszavak: onomasztika, udmurt csoportnevek, udmurt személynevek, a kutatás problémája

1. Bevezetés

Több mint 30 évvel ezelőtt foglalkoztam udmurt névtani kérdésekkel. Tulajdonképpen abban az időben, amikor a szegedi egyetem finnugor tanszékére kerültem, s megismertem az ünnepeltet. Ezért arra gondoltam, hogy a köszöntő kötetbe olyan írást küldök, amellyel visszatekinthetek a harmincvalahány évvel ezelőtti első találkozásainkra.

Bíró Bernadett – Szeverényi Sándor (szerk.) 2024. *Értelem és érzelem. Írások Sipőcz Katalin tiszteletére*. Studia uralo-altaica 57. Szeged: SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 131–146. DOI: 10.14232/sua.2024.57.6

Az udmurt névtannal foglalkozó kisdoktorimat áttekintve szembesültem azzal, hogy az ott felvetett számos kérdést és problémát azóta sem oldotta meg a kutatás. Ezért ebben az írásban arra vállalkozom, hogy az udmurt embernevekkel kapcsolatos problémákra felhívjam a figyelmet.

Az első olyan források, amelyek udmurt névtani feldolgozásra, az udmurt névviselés korai időszakának vizsgálatára alkalmasak, a 15. századból származnak (Lupov 1958). Valószínűleg tetemes embernévi anyag rejtőzik még annál korábbi forrásokban¹ is. Kiadásukra azonban eddig nem került sor, és az eredeti levéltári forrásanyaghoz innen hozzájutni jelenleg meglehetősen nehéz. A legújabbkori nyelvi gyűjtések pedig elsősorban nyelvjárási szövegyűjtések: népdalok, mesék, találós kérdések, rövidebb-hosszabb történetek az adatközlő, ill. környezete életéről, életéből, s ezek a szövegek kevés névadatot tartalmaznak. Talán ezért nem haszontalan felidézni az udmurt névtan néhány problémáját.

2. Az udmurt névtani terminológia

Az udmurt névtani irodalom elsősorban orosz nyelvű. Ismeretterjesztő céllal születnek udmurt nyelvű neveket érintő írások is, amelyek napilapokban, illetve havi, heti periodikákban jelentek/jelennek meg. A tudományos kutatás mellett nem elhanyagolható a jelentősége az ilyen írásoknak, melyeknek szerzői sok esetben maguk a kutatók. Az udmurt múlt neveivel foglalkozó ismeretterjesztő írásaik hatása az udmurt nyelvű népességre megtapasztalható: sokan ezen írások alapján azonosították a saját nemzetségüket (saját tapasztalat – K.I.).

Mivel az udmurt névadási mód eltér az oroszától, ezért az orosz nyelvű névtani terminológia csak részben használható az udmurt névtan jelenségeinek leírására. Ezért sokszor az orosz nyelvű írások is udmurt nyelvű terminológiát használnak a különböző embernévfajták megnevezésére. A terminológia problémájára már Hudjakov is kitér (1920: 348), aki megjegyzi, hogy figyelmet kell fordítani az udmurt nevek kutatása során a terminológia kérdéseire is.

Írásomban először áttekintem az udmurt nevekről szóló irodalomban az egyes embernévfajták megnevezésére használatos terminusokat. Ezek a következők: *nim*, *vįži nim*, *bęlak nim*, *voršud nim*, *korka nim*, *munčo nim*, *kušem nim*, *kuton nim*, *ńimtul*. Az egyes udmurt kifejezések jelentése az egyes szerzőknél igen eltérő lehet, attól függően, hogy milyen jelentést is tulajdonítanak az adott szókapcsolat alaptagjául szolgáló szónak a szerzők.

A következőkben áttekintem a fentebb felsorolt, az udmurt embernévfajták elnevezésének alapjául szolgáló szavak jelentéseit, s meghatározom a továbbiakban

¹ Csurakov több írásában (többek között 2007, 2013 és 2017) használja ezeket a forrásokat az udmurt nép letelepüléstörténetével kapcsolatosan, de nem a nevekre koncentrálna.

általam használt udmurt és magyar nyelvű terminológiát. Először megadom az adott szó udmurt nyelvű irodalmi nyelvi alakját, majd a jelentéseket a szerzők időrendje szerint (ahol nincs forrás megjelölve, ott az URSz2, illetve annak legújabb digitális változatának² jelentését adom meg, mivel ezekben az esetekben az adott szó, kifejezés jelentését egyértelműen, azonosan határozzák meg a különböző szerzők). Végezetül az alapszóval alkotott embernévfajta megnevezéseire szolgáló összetétel általam használatos jelentését közlöm. Csak abban az esetben említek leőhelyet, ha ott más meghatározás található. Idegen nyelvű jelentést csak abban az esetben adok meg, ha a magyar fordításnak több változata is lehetséges. Végezetül található az udmurt terminus és annak az általam használatos jelentése. Az általam használt terminusok magyar jelentéseit félkövérrel jelöltem.

A terminológia közlése után az elnevezendőkről (csoportokról és személyekről) és ezeknek kapcsán arról lesz szó, hogy miért tartom az adott terminust az általam megadott jelentésűnek, annak ellenére – ahogy az majd olvasható lesz –, hogy ezek a jelentések valójában csak hipotetikusan elfogadhatók.

3. A terminológia

ńim 'név'

ńim 'keresztnév (keresztségben kapott név)'

*voršud*³ '1. nemzetség ősnévé neve 2. nemzetség védőszellemének neve'

voršud ńim 'vorsudnév eredetű nemzetségnév'

vižj 'törzs' (Verescsagin 1928, Bogajevszkij 1888, Arhipov 1975: 52)

'nemzetség' (Hudjakov 1920: 348)

'nemzetség, törzs, népfaj, származék' (Munkácsi 1896: 658)

'Geschlecht' (Vasziljev 1902: 42)

'род, поколение' (URSz2: 100)

'один из патронимах' (Atamanov 1988: 107)

vižj ńim 'nemzetségnév'

bělak 'közös őstől származó személyek, akiket jelenleg is közös kultusz kapcsol össze' (Bogajevszkij 1888)

'emberek olyan csoportja, amelyik az elhunyt ősökre emlékezve a közös őszi, tavaszi áldozatra összegyűlik' (Holmberg é.n.: 42)

² Удмуртско-русский словарь. Москва, 1983. A digitális változat (2008): <https://dict.fu-lab.ru/dict?id=129449> [2024. 08. 31.]

³ Ennek a szónak a jelentésével és a vorsuddal kapcsolatos problémák a legutóbbi időkben számos publikációban megjelentek. Az azokban leírtakhoz most nem kívánok kapcsolódni.

	'szomszéd, (J) unokatestvér: <i>odig peres atajlen-anajlen niliz-piez</i> 'egy nagyapának-nagyanyának gyermekei' (Munkácsi 1896: 629) 'jedes Mitglied eines Geschlechts in ein Haus' ⁴ (Vasziljev 1902: 34) 'название родства 4–10 поколений' ⁵ (Arhipov 1969: 123) '1. сосед, соседи; 2. родня, родственник; 3. общество' ⁶ (URS2: 5) 'Vewandter, der getrennt von der Familie wohnt' ⁷ (JU); 'suku, Geschlecht' ⁸ (MU) (Wichmann 1987: 20)
<i>bēlak nīm</i>	'один из патронимах' ⁹ (Atamanov 1988: 107) 'családi név' (Arhipov 1969: 123)
<i>bēlak nīm</i>	' család neve '
<i>el</i>	'egy ősapa leszármazottai' (Szmirnov 1890, idézi Hudjakov 1920: 349) 'ferne od. entfernter wohnende Laute' ¹⁰ (U) (Wichmann 1987: 51) 'ugyanazon áldozati kötelezettségekhez tartozó faluközösségek' (Holmberg é.n.: 129) 'власть, воля' ¹¹ (Verescsagin 1928) '1. край, сторона; страна 2. община' ¹² (URS2: 522)
<i>elīn vēš</i>	'Opferfest auch mit den ernfenteren Stammverwandten' ¹³ (Wichmann 1987: 51)

(Az *el* láthatólag rokonsági/szomszédsági viszony jelzésére szolgál egyes nyelvjárásokban. Embernévi terminus nem született vele. Holmberg az idézett helyen megjegyzi, hogy Szmirnov szerint az *el* olyan családok közösségét is jelöli, amelyeknek azonos az ősök.)

korka 'ház'

korka nīm 'egyes háztartások neve' (Arhipov 1975: 52)

⁴ 'egy család minden tagja egy adott házban'

⁵ '4–10 generációs rokonsági név'

⁶ '1. szomszéd, szomszédok; 2. rokonság, rokon; 3. közösség'

⁷ 'rokon, aki a családtól külön él'

⁸ 'család'

⁹ 'az apai nevek egyike'

¹⁰ 'távol vagy távolabb lakó rokonok'

¹¹ 'hatalom, akarat'

¹² '1. régió, vidék; ország 2. közösség'

¹³ 'távolabbi rokonokkal közösen tartott áldozati ünnep'

	'rokonsági elnevezés a nagyapa /dédapa/ neve vagy ragadvány neve alapján' (Demin–Arhipov 1976: 75)
	'один из патронимах' ⁸ (Atamanov 1988: 107)
korka nim	'háztartásnév'
<i>munčo</i>	'fürdő'
munčo nim	'fürdőben adott név' (Ez az elnevezés általános és egységes, vö. Atamanov 1988: 126.)
<i>kušem nim</i>	
~ <i>nim kuše</i>	'ragadványnévvel elnevez' Munkácsi 1952: 706)
kušem nim	'ragadványnév' (Az elnevezés általános, vö. Arhipov 1973: 159, URSz2: 300.).
	(Ugyanezzel a jelentéssel vö. még: <i>kuton nim</i> 'ua.' (Verescsagin 1928)
<i>kušamad nim</i>	'Beiname' ¹⁴ (MU) (Wichmann 1987: 177)
<i>nimtul</i>	'фамилия; прозвище' (Verescsagin 1928)
	'имя, отчество и фамилия' ¹⁵ (Borisov 1932)
	'Beiname, Familienname' ¹⁶ (JU) Wichmann 1987: 177)
	'имя и отчество' ¹⁷ (URSz1, URSz2)
nimtul	'háromelemű hivatalos név'

4. A megnevezendők

Általánosan elfogadott tétel, hogy az udmurtok a származás, illetve kultuszhoz való tartozás alapján tettek különbséget az egyes emberek és csoportjaik között. A származás és a kultusz szerinti különbségtétel valószínűleg összefügg egymással: a 18–19. századi állapot (amelyről adataink vannak) már nem tükrözheti az egykori, az udmurtok önálló néppé válásának korában fennálló állapotot. Az alaphelyzet nagy valószínűséggel az volt, hogy származás és kultusz szerint is azonos csoportot alkottak az egyes, azonos névvel megnevezett embercsoportok. Erre utal az az adat, miszerint a kultikus csoport új tagjai bizonyos létfontosságú esetekben az ősi kultushelyre térnek vissza áldozatot bemutatni (pl. a férje családjában is áldozaton résztvevő feleség – aki a házassággal elszakad a saját rokonságának áldozati szertartásaitól, és a férje családjának szertartásain vesz részt (Csurakov 2003: 5), de

¹⁴ 'ragadványnév'

¹⁵ 'név, apai név és családnév [a teljes oroszos névforma]'

¹⁶ 'családnév'

¹⁷ 'név és apai név'

súlyos betegség esetén mégis visszamegy szülőházába apja ősi szellemének (azaz saját eredeti, születés szerinti ősi szellemének) áldozni (Holmberg é.n.: 130). Erre utal az is, hogy Holmberg (é.n.: 130) állítása szerint az egy kultuszhoz tartozók közös őst vallottak magukénak.

Az udmurtok kultusz alapján két alapon oszthatók csoportokra: a *budžin kuala*-ban bemutatott áldozatok és a *lud*-ban bemutatott áldozatok szerint. A *budžin kuala* egy nemzetség szent épülete, a *lud* pedig szent berek, mindkettő áldozati színhely.

A déli udmurtok falvaiban az ún. kuala-családok száma és a lud-családok¹⁸ száma megegyezett, s nevük is azonos volt: *Možga pijos* (kuala, 'Mozsga fiak'), ill. *Možga* (lud). Egy közelmúltban lezajlott terepmunka során azonban a kutatók azt találták, hogy a déli falvakban megváltoztak az arányok: a lud családok száma nagyobb, mint a kuala családoké (Koszareva 2011: 13). Az udmurt nyelvterület más részein azonban nem volt ilyen egyezés korábban sem: lehetett több *kuala* és csak egy közös *lud* (ahol más-más időben mutatták be az egyes közösségek áldozataikat). Lehet, illetve lehetett – s ez a gyakoribb – több *lud*, amelyek között megoszlik még több kuala-család, pl. *Juska* faluban két *lud* volt található. Az egyikben három kuala-család, a másikban egy kuala-család mutatott be áldozatot (Holmberg é.n.: 102). Mindez azt sugallhatná, hogy a kuala családok a ludban bemutatott áldozat szerint válnak el egymástól. Ennek Holmberg azon közlése mond ellent, amely szerint az egyik északi faluban egy *budžin kuala* van, de két *lud*-ban áldoznak, azaz a falu egész lakossága egy nemzetséghez tartozott, mégis különböző *lud*okban áldoztak a nemzetség családjai.

A *budžin kuala*-ban áldozatot bemutatók ugyanis egy *budžin kuala vízjéhez*, nemzetséghez tartoznak, s egy névvel, a voršudnévvel nevezték meg őket. Nem világos azonban, hogy a származás és a kultusz szerinti együvé tartozás szétválását (a *lud* szerinti különbségtételt) követte-e önálló embernévfajta kialakulása, együtt járt-e az új közös névvel az egy *lud*hoz tartozás. Esetleg ez lenne a *belak nim* eredeti jelentése (vö. Bogajevszkij 1888 meghatározása: 'közös őstől származó személyek, akiket jelenleg is közös kultusz kapcsol össze')? Ennek a feltételezésnek azonban ellentmond, hogy a *lud*ot, amelyhez több családi közösség is tartozik, a *lud* helye vagy kora alapján nevezik meg, például *Miška-ošmes lud*, ill. *vuž lud* 'Miska-forrás menti lud', ill. 'öreg lud', s az is, hogy egy *budžin kuala vízj* családjai is áldozhatnak más-más *lud*-ban.

Annyi állítható bizonyosan, hogy egykor minden, vorsudhoz tartozó csoport (nemzetség) viselte a voršudja nevét. A szétköltözések következtében kisebb összetartozó csoportok jöttek létre, amelyek a későbbiek során bizonyos kultikus szertartásokat közösen végeztek el (pl. az elhunytakról való közös megemlékezés)

¹⁸ Az elnevezés arra utal, hogy a család a kualába vagy a ludba jár áldozatot bemutatni.

(A vorsud nemzetségek költözéséről, vándorlásáról Atamanov 1988: 22–47). Holmberg (é.n.: 42) szerint egy ilyen közösség alkot egy *bělakot*.

Ezt támasztja alá az a 20. századi feljegyzés is, amely szerint a *bělak* családjai már csak a halottakra való emlékezésre jönnek össze (Obrazci 1982: 55). Azt láthatjuk, hogy a XIX. század végén már nem lehetett világosan elkülöníteni a vorsudhoz, ill. a ludhoz kötődő kultuszokhoz tartozó csoportokat. Az bizonyos, hogy az udmurt nemzetségek tagjai az írott források tanúsága szerint családokban éltek. Igen valószínű, hogy a korai időszakban, a 19. századig más volt a család szerkezete, mint a 19. században, azaz nem hagyományos nagycsaláddal kell számolni, hanem más egységekkel. A különálló és külön élő családoknak lehetett saját nevük. Ez a név azonban nem volt öröklődő, rendszerint az apa egyedi neve szolgált a család megnevezésére. Az együtt lakó családon belül – főleg a legutóbbi időkben – több háztartás is lehetett. Egyes vélemények szerint ezeknek a háztartásoknak is volt saját külön nevük.

A csoportnevek mellett az udmurtok természetesen egyénként is megnevezték a csoportok tagjait. Ilyen egyedi nevet kaphattak közvetlen a születéskor, a fürdőben, ahol a gyermek született, de életük során később is (keresztelekor, férjhez menéskor, gúnyolódás miatt stb.).

5. Az udmurt embernevek fajtái

Az udmurt embernevek fajtái tehát a következők:

A. Csoportnevek (GN)

I. nemzetségek nevei (*vižjoslen nímjosj*)

a. vorsud eredetű nemzetségnevek (*voršud nímjos*)

b. egyéb nemzetségnevek (*vižj nímjos*)

II. családok nevei (*bělak nímjos*)

III. háztartások nevei (*korka nímjos*)

B. Egyedi nevek, személyek egyedi nevei (*murtjoslen nímjosj*) (NGN)

a. fürdőben adott nevek (*mun-o nímjos*)

b. keresztségben kapott nevek (*nímjos*)

c. ragadványnevek (*kušem nímjos*)

C. háromelemű hivatalos nevek (*nímjtul*)

Arhipov (1975: 52) a következő felosztás szerint tárgyalja az udmurt emberneveket:

A. törzsek nevei (*vaškala vižj nímjos*)

B. a törzsek régi nemzetségei (*voršud nímjos*)

C. családok nevei (*iškavjīn-bēlak nīmjos*¹⁹)

D. az egyes háztartások nevei (*korka nīmjos*)

Arhipov cikkében (1975) csak a csoportnevekkel (GN) foglalkozik, az egyedi, nem csoport (NGN) típusú nevekkel nem)).

A törzsneveket saját felosztásomban nem szerepeltettem. Ennek oka, hogy csak feltételezhető, hogy az udmurtság két részre (törzsre?) oszlott (Atamanov 1982). Atamanov (1988:18) határozottan állítja: az udmurtok két endogám csoportra oszlottak, s az unyinszki udmurtok mind a mai napig tudják, hogy melyik faluban élnek a **Vatka**, ill. a **Kalmez** csoport tagjai. A két név (a Vatka és a Kalmez) csak folklór alkotásokban maradt fenn, illetve földrajzi nevek emlékeztetnek rájuk. Egyes hagyományok szerint van az udmurtságnak egy harmadik nagy csoportja, amely egyenrangú a fenti kettővel, a Šudja. Atamanov és Vladikin ezt a nézetet tagadja, de a hagyományban él, s olyanok is vannak, akik identitásuk részének tekintik az ahhoz való tartozást (V. Szergejev személyes közlése, 1997).

Hudjakov orosz nyelvű udmurt nemzeti eposzában két csoportját különbözteti meg az udmurtoknak: Vatka és Kalmez. A Šudza az eposzban önálló népként szerepel (Hudjakov 1986: 97):

В том краю живут удмурты

Племена Ватка, Калмезов

и народ Судзя могучий.

Tisztázatlan, hogy a két nagy csoport valóban mint két törzs különült-e el egymástól, vagy két fratriát jelentett. (Amennyiben a harmadik csoport léte igazolható, akkor a kérdést másképp kell majd feltenni, mivel hagyományosan egy törzsön belül két frátia található.)

Csurakov (2003: 14) határozottan azon az állásponton van, hogy nem létezett a két törzs, és a nevek (Vatka és Kalmez) egyszerűen azt nevezik meg, hogy a Vatka, illetve a Kalmez folyó mentén élő udmurtokról van szó.

Egyes jelek arra mutatnak, hogy valamikor talán létezett az udmurtok körében a két fratriára való felosztottság. Erre utalnak bizonyos házassági szokások: egy adott nemzetség tagjai számára ismertek voltak azok a nemzetségek, amelyekből feleséget vehettek maguknak a férfiak, ill. azok, amelyekkel tilos volt a házasság (Domokos 1975: 332). Talán a két frátia egykori meglétére utal az az adat is, amely szerint egy faluban kétféle csoport élt: a **lud vižjī** és a **budžjīn kuala vižjī**. Az előbbi tagjai közül került ki a **lud** 'szent aldozati liget' papja, a másik tagjai közül a **budžjīn kuala** 'szent sátor épület' papja. Az egyik nemzetség tagjai nem jelenhettek meg a másik

¹⁹ 1. родня, родственники ('rokonság, rokonok'); 2. диал. сосед ('nyj. szomszéd'); 3. диал. патронимия, отцовский род ('nyj. apai név, apai család')

nemzetség szent helyén, s nem is házasodhattak egymással (Munkácsi 1952: 521). Koszareva (2011: 12) így ír arról, hogy ez akár egy vorsudon belül is megtörténhetett:

„Представители этих объединений проживали в одной деревне, но молились отдельно, каждый в своём святилище, и не заключали между собой браки. [...] Впервые это явление было обнаружено лишь в 1930-е годы А. И. Пинт, работавшей в экспедиции Н. Я. Марра и М. О. Косвена. Она выяснила, что большинство жителей деревни Нижние Юри, относящейся ныне к Малопургинскому району, составляют удмурты воршуда Поска. А внутри воршуд Поска разделён на луд выжы и куала выжы.”²⁰

Mivel Munkácsi említett (1952: 521) közlését megelőzően 11 falu nemzetségeit sorolja föl, s minden faluban kettőnél több nemzetséget, a felsorolást úgy értelmezhetjük, hogy a nemzetségek egyik része a **lud**, másik része a **budžin kuala** nemzetségei közé tartozott. Munkácsi még utalásszerűen sem tesz arra megjegyzést, hogy melyik nemzetség melyik nagyobb csoportba tartozhat, annak ellenére, hogy korábban azt írta, hogy a falu népessége így oszlik meg.

Mind Wichmann, mind Holmberg egybehangzóan azt állítja azonban, hogy nem osztódott így meg a falu. Egy faluban lehetett több különböző vorsudnak áldozó család is (azaz több 'falu-kuala' azaz **budžin kuala**), s a **lud**-ban különböző vorsudhoz tartozók áldoztak együtt, azaz csak egy **lud** volt (l. fentebb).

A következő 20. századi adat azonban megerősíti Munkácsi állítását (azaz kétféle áldozó csoport van), miközben alá is ássa azt (t.i. hogy egymással nem házasodnak).

budžin kuala

gurtin budžin-kua-viži no lud viži val. budžin-kua-viži budžin-kua-vižilj bize val. lud viži – lud vižilj ik

'Budžin-kuala nemzetség és lud nemzetség volt a faluban. A budžin-kuala nemzetségbeli budžin-kuala nemzetségbelihez szokott férjhez menni, a lud nemzetségbeli lud nemzetségbelihez.' (Obraczi 1982: 66)

Megjegyzendő az is, hogy a fent jelzett helyen Munkácsi által felsorolt **viži** nevek között mindössze három olyan akad, amely vorsudnév eredetű (*Kuaka*, *D'zacca*, *S'ala*). Ez mindenképp arra hívja fel a figyelmet, hogy vannak nem vorsud eredetű

²⁰ „Ezen egységek képviselői ugyanabban a faluban éltek, de külön imádkoztak, mindenki a saját szentélyében, és nem házasodtak össze [...] Ezt a jelenséget először csak az 1930-as években fedezte fel A. I. Pint, aki N. Y. Marr és M. O. Kosven expedíciójában dolgozott. Kiderítette, hogy a mai Malopurginszkij járáshoz tartozó Nyizsnyij Jurij falu lakóinak többsége a Poska vorsudhoz tartozik. A Poska vorsud pedig *lud vižira* és *kuala vižira* oszlik.”

nemzetségnevek, ill. az is lehetséges, hogy itt talán valójában nem is nemzetségnevekről van szó, hanem csak **bělak** (= család) nevekről.

A nemzetségneveket két csoportra osztottam:

- a. *voršud nimjos* (vorsud eredetű nemzetségnevek)
- b. *vižj nimjos* (egyéb nemzetségnevek).

A kettéválasztás egyik oka a fentiekből talán világos: úgy tűnik, hogy a nemzetségek nem csak vorsudjuk nevét viselhették, illetve hogy legalább kétféle nemzetség volt. Hudjakov azt állítja, hogy a vordsudnevek és a nemzetségnevek azonosak. De éppen ő cáfolja is egyben állítását, amikor azt írja, hogy igen furcsa eseteket találhatunk: pl. a *Venja* nemzetség *Vatka* (!) mudort²¹ (vorsudot) tisztel, a *Poska* nemzetség pedig *Pinal* mudort: azaz szerinte a *Venja* vorsud nevével megnevezett nemzetség *Vatka* nevű vorsudot, a *Poska* vorsud nevével megnevezett nemzetség pedig *Pinal* nevű vorsudot tisztel. Amennyiben ez igaz, s az is megállja a helyét, hogy Atamanov minden vorsudnév eredetű nemzetségnevet vizsgál munkájában (Atamanov 1988), akkor azt tapasztaljuk, hogy nincs *Vatka*, ill. *Pinal* vorsud nevet viselő nemzetség, azaz nincs ilyen vorsudnév eredetű nemzetségnev (vagyis ilyen *voršud nim*), de van *Vatka* (?) és van *Pinal* mudor, azaz vorsud.

Azt látjuk hát, hogy

1. Munkácsi szerint vannak nem vorsud eredetű nemzetségnevek;
2. Hudjakov szerint vannak nemzetségnévvé nem vált vorsudok.

Ezek alapján Hudjakov állítása csak azzal a megszorítással igaz, hogy a vorsudok neve nemzetségnév is lehetett (ez a *voršud nim* 'vorsudnév eredetű nemzetségnév'), de vannak nem vorsudnév eredetű nemzetségnevek is (*vižj nim* nemzetségnév), s vannak nemzetségnévvé nem vált vorsudok is. Ez a vélekedés mindaddig megengedhető, amíg hitelt érdemlően nem igazolható, hogy a Munkácsi (1952: 520–521) felsorolta csoportnevek nem nemzetségek, hanem **bělak**-ok nevei.

A családi nevek (*bělak nimjos*) újabb keletűek, s létük nem kizárólagosan udmurt jelenség Oroszországban (Kuklin 1971: 73). Ezek a családi nevek az ún. nagycsaládok nevei. A vjatkai kormányzóságban élő udmurtokról írva Szmironov igen részletezően leírja az együtt élő nagycsaládot (Szmironov 1966: 308). Leírása alapján ugyanazt a képet kapjuk a 19. századi udmurt nagycsaládról, mint a korabeli mordvinról, melyet Mainov leírásából ismerhetünk (Mainov 1888: 57): együtt lakott a gazda és olykor 4–6 házaspár családja minden egyes tagjával. Az elköltöző, új házat építő fiú (a *bělak* jelentése alapján legalábbis) vitte magával a családi nevet. Az udmurt családokról Griskina (1985) azt állítja, hogy a 18. század végén az 1–2 nemzedékes kiscsalád volt a jellemző, s csak a 19. században nő meg a több nemzedékes családok száma (vö.

²¹ Szent polc; szent kő, szent oszlop (imaházban, kuala) a vorsud számára.

Nyikityina 1990). Nyikityina adatai szerint az 1762-es összeírásból az derül ki, hogy a déli udmurtság körében 51%, az északi udmurtság körében 39,7% a kiscsaládok száma. Az arányok 1811-ben 43,1%-ra, 1858-ban 21,9%-ra módosulnak, az egész udmurtok lakta területet együtt számolva. (Megjegyzem, ha az 1762-es adatokat is az egész területre számoljuk, a kiscsaládok aránya 45,3%, s ahhoz képest az 1811-es adatok alig különböznek.)

Kérdéses, hogy a nemzedékek száma alapján történő nagycsalád meghatározás, amely szerint három vagy több nemzetség együttélése esetén beszélhetünk erről a közösségi formáról, nem torzítja-e el a képet. Az 1678-as összeírás adatai alapján azt láthatjuk, hogy a karinszki kerület Gorodiscsa nevű településén öt udvar volt, 27 férfival. Ha a nemzedékeket figyelembe véve vizsgáljuk a családokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy a településen öt kiscsalád (kétnemzedékes család) él. Ha azonban közelebbről megnézzük, s nem alakítjuk ki mechanikusan a véleményünket, s betekintünk az egyes udvarokba, akkor a következőket látjuk:

1. udvar	<i>Izeg fia Bajandacko D'zujin és két fia (7 és 1 éves).</i>
2. udvar	<i>Busjev fia Karka Vasiljev és három fia (10, 8 és 4 éves).</i>
3. udvar	<i>Izeg fiai Basejtko és Bijko D'zujin.</i>
<i>Basejtnak három fia (10, 8 és 3 éves).</i>
<i>Bijkonak két fia (4 és 3 éves).</i>
<i>Ebben az udvarban, de másik épületben 3. testvérük Keldaško és két fia (5 és 2 éves).</i>
4. udvar	<i>Két házas testvér, nőtlen fivérükkel. Az egyiknek egy, a másikkal két fia.</i>
5. udvar	<i>Apa három fiával.</i>

Valóban igaz, hogy öt kétnemzedékes udvar van a faluban. Azt is láthatjuk viszont, hogy csak háromban van egy háztartás. A másik kettőben több háztartást találunk: a 3. udvarban három külön háztartás van, a 4. udvarban kettő. Mivel az összeírás csak a férfiakat veszi számba, még az is lehetséges, hogy ez az utóbbi kettő még háromnemzedékes is, amennyiben a testvérek anyja él (ez egyébként mind az öt udvarra is igaz lehet). Mivel az egymást követő összeírások nem mindig ugyanazon a néven említik a településeket, nehéz azok történetének végigkövetése. Gorodiscsa például ezen a néven nem szerepel az 1646-os összeírásban, s nem szerepel 1678 után sem (Griskina 1985).

A gorodiscsaihoz hasonló példát számtalant találhatunk. A nemzedékek szerinti összevetésnél tehát talán többet árul el, ha a nemzedékek száma helyett az egy fedél alatt élő háztartásokat vesszük számba. Ha e szerint az elv szerint rendezzük Griskina adatait, akkor a következőket kapjuk (1. táblázat. Az 1678-as adatok csak a karinszki kerület településeit tartalmazzák):

Háztartások	1678	1762		1858
		É	D	
Egy háztartás	82	162	239	180
Több háztartás	144	234	159	515
Összesen	226	396	398	695

1. táblázat

A fenti adatok alapján kijelenthető, hogy az udmurt családok életében mindig nagyobb jelentősége volt a több háztartás (nem biztos, hogy több nemzedék) egy fedél alatt élésének. (Feltűnő, hogy a déli területeken az 1762-es összeírás szerint az egyháztartásos családok száma jóval magasabb a több háztartásosokénál.) Az egyháztartásos család – legalábbis a karinszki kerületi 1678-as összeírás adatai szerint – általában olyan új alapítású család, amely a közelmúltban szakadt ki egy közelben meglevő többháztartásos családból. Novaja faluban például két udvarban két család élt, a családfők testvérek, mindegyiknek két-két, már házas fia volt (itt is egyikükkel élhetett még az anya). Pola faluban 7 udvar volt, de ebből 4 udvar rokoni viszonyban volt egymással, s a fennmaradó háromból is kettőt rokonság fűzött egybe.

Ezeket a biztosan egy nemzetséghez tartozó, egy vorsudot tisztelő, frissen kiszakadt, elköltöző családokat kapcsolhatta össze egy névvel a **belak nim**. A cseremiszen a **belak** jelentése 'топоформант в составе географических названий Мар. АССР: Иванбеляк (Иван – основатель селения), Токтайбеляк (Токтай первопоселенец).'²² Az 1979-es mari etimológiai szórát (ESzMJ) szerint a **belak** szó egy **belak* ősförmára megy vissza, és bolgár törökből („др.-чув.”) való átvétel. A mai csuvasban nincs megfelelője, de csagatáj, türkmén *böläk* 'часть; стадо'²³ (ESzMJ 1979: 213). Ezek a nyelvi tények is alátámasztják azt a vélekedést, hogy a szétköltöző nemzetség új közösségi formát hozott létre, s a mari falu-elnevezések sejtetik, hogy az elköltöző a nemzetségtől valamilyen formában függő, de mégis önálló egységet alkot.

Egyes udmurt nyelvjárásokban jól elkülönül egymástól a **viži** és a **belak** szavak jelentése és tartalma. Egy Srednee Jury (Средние Юры) falubeli közlés szerint (Obrazci 1982: 55):

²² 'topoformáns (helynévformáns) összetett földrajzi nevekben a Mari Köztársaság területén: Ivanbeliak (Ivan – a falu alapítója), Toktaybeliak (Toktay az első telepes).'

²³ 'rész; nyáj'

https://vk.com/doc8588564_463990255?hash=2PZzJLbeNDd86XTxrx9ealvIDZZCZVNLtvg66McYWT (2024. október 14.)

asme gurtin tros bel'a'jos: nisik, t'oro, urdo (toos o'ges); izjir, logi, martin (tožo og vižijos ik)

'a falunkban sok *belak* van: *nisik, t'oro, urdo* (ezek egy *vižijből*),); *izjir, logi, martin* (ezek szintén egy *vižijből*)'

Ebben az esetben tehát a *belak* jelentése '(nagy)család':

tani Martinjos ki' korka gine na

'így Martinék [a Martin *belak*-beliek] most csak két házban laknak'.

A *viži* jelentése viszont: 'nem vorsud méretű nemzetség', 'közös származás', 'egy gyökerűség'. Információt kapunk arról is, hogy a falu vorsud szerint is megoszlott:

Izjir gurez vallanjos – Poskaos, ullanjos – sallaos

'Az Izjir hegy felől fenn laktak a *Poskák* (= *Poska* vorsudbeliek), lent a *sallák* (= *salla* vorsudbeliek).' (Obrazci 1982: 55)

(Később, a szöveget tovább olvasva azt is megtudjuk, hogy ez az állapot már megszűnt, a falu összekeveredett.) Csurakov (2003: 10) azt állítja, hogy a vorsudok neve nem volt nemzetségnévként használva, de ezt a fentiek is érdemben cáfolják.²⁴

A háztartásnevek az egy fedél alatt élő háztartások megkülönböztetésére szolgálhattak, ezek a *korka nim*-ek. Azon kívül, hogy ilyen nevek léteztek/nek, nem tudunk sokkal többet róluk. Az adatolható, hogy az egy fedél alatt élő több kiscsaládnak saját elkülönített helye volt a korbában (az udmurt paraszti házban). Az északi udmurtoknál ez a felosztás megvolt, de nem különítették el a férfi-női részt. A déli udmurtok között megvolt a női rész is külön a házon belül, a kemence mellett. Ennek neve *kışnopal* 'asszony fél' volt (Sklajev 1978: 42).

A *viži*, a *belak* és a *korka* nevek egymástól való elválasztása nehéz. Ennek oka, hogy ezekről a névfajtákról csak indirekt módon tudunk, rendszerezett gyűjtés, adatközlés ezen a téren nem volt, legalábbis nem publikus.

Az udmurtban található csoportnevek (GN) kialakulását a következő módon képzelhetjük el. Mikor a nemzetségi szervezet felbomlott, s a nemzetségek tagjai szétköltöztek, keveredtek, magukkal vitték csoportnévként a nemzetség nevét is (Atamanov 1982: 86–87). A nemzetség szétköltöző tagjai a *gurt*-ok (települések) al- vagy felvégein egymás mellé építve portáikat alkotják tehát először azt a kisebb

²⁴ Ő maga az udmurtok letelepüléséről szóló cikkben (2007: 86) azt írja: „Így az udmurt nemzetségek képviselőinek a javasolt térképeken/diagramokon bemutatott településjellege azt mutatja, hogy az olyan nemzetségek tagjainak ősi településközpontjai, mint a Durga [és még további 15 vorsudnév] „Итак, характер расселения представителей удмуртских родов, отображённый на предлагаемых картах/схемах, показывает, что древнейшие центры расселения членов таких родов, как Дурга [...]”

közösséget, amelyet *bɛlak*-nak neveznek (Domokos 1975: 30–31). Ekkor talán még a vorsud nevével nevezik meg magukat.

Később az egyes települési egységeket (ami erősen emlékeztet a magyarországi Örség szeres településeire) önálló névvel kezdik el megnevezni, s az innen elköltöző a továbbiakban ezt a nevet vitte magával csoportneveként, miközben tudatában volt annak is, hogy milyen vorsudot tisztel. Mivel az elköltöző egészen a legutóbbi időkgig a több háztartásos családból vált ki, ezért maradt a *bɛlak nim* a család neve. Az ily módon létrejövő tetemes nagyságú *bɛlak*-ot később nem vorsud eredetű nemzetséggént, *vižji*-ként tarthatták számon, s így jöhettek létre a nem vorsud eredetű (egyéb) nemzetségszócok.

Miközben az elköltöző új házat épített – ez sok esetben új települést is jelentett –, annak megnevezésére használhatta:

- a. nemzetségszócát;
- b. *bɛlak* szócát;
- c. korszak szócát.

Így idő múltán egy egyszerű *korka nim* akár *vižji nim*-mé is válhatott. Ezt támasztja alá az is, hogy ez a három névfajta igen egységesnek mutatkozik eredetét tekintve. A vorsud eredetű nemzetségszócok kivételével az apa egyedi neve (keresztneve, fürdőneve vagy ragadványneve) lett a csoportnév alapja.

6. Összefoglalás

A fentiek alapján joggal állíthatjuk, hogy az udmurt nyelvet beszélő népesség névviselésének kérdése a mai napig feladatot adhat a kutatóknak. Az idő teltevel, az élet modernizálódásával egyre kevésbé lehet azonban kortárs néprajzi és szöveggyűjtésekre, adatokra támaszkodva feltárni az udmurtok egykori névviselésének problémáját. Talán a levéltári források névtani célú feltárása közelebb vihet bennünket a megoldáshoz.

Irodalom

Архипов 1969 = Архипов, Г. А. 1969. Удмуртские этнонимы. *Ономастика Поволжья* 1. Ульяновск. 239–243.

Архипов 1973 = Архипов, Г. А. 1973. Прозвища жителей деревни Средние Юри. *Ономастика Поволжья* 3. Уфа. 159–161.

Архипов 1975 = Архипов, Г. А. 1975. Родоплеменные названия удмуртов. *Вопросы лингвистического краеведения Прикамья*. Пермь. 52–58.

Atamanov 1982 = Атаманов, М. Г. 1982. Из истории расселения воршудно-родовых групп удмуртов. In: Атаманов, М. Г. (отв. ред.) *Материалы по этногенезу удмуртов*. Ижевск. 81–127.

Atamanov 1988 = Атаманов, М. Г. 1988. *Удмуртская ономастика*. Ижевск.

Bogajevszkij 1888 = Богаевский, П. М. 1888. Очерк быта Сарапульских вотяков. *Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском этнографическом музее*. Москва. вып. 3. 14–64.

Csurakov 2003 = Чураков, Владимир Сергеевич 2003. К критике воршудной теории. *Финно-угроведение*. Йошкар Ола. No. 3: 3–18.

Csurakov, V. Sz. [Чураков, Владимир Сергеевич] 2007. Расселение удмуртов в вятско-камском регионе в X–XVI вв. *Иднакар. Методы историко культурной реконструкции 2* (2): 79–100.

Csurakov, V. Sz. [Чураков, Владимир Сергеевич] 2013. Хронология возникновения удмуртских генеалогических родов-выжы (к постановке проблемы). Материальная и духовная культура народов Урала и Поволжья: история и современность. *Материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Глазов, 13 декабря 2012 г.)*. Ижевск. 236–244.

Csurakov, V. Sz. [Чураков, Владимир Сергеевич] 2017. Хронология возникновения удмуртских родов-выжы. In: А. Е. Ягребин, М Ю. Мартынова (отв. ред.), *XII. Конгресс антропологов и этнологов России. Сб. материалов*. Москва, ИЫЗЕВСК, ИЭА РАН, УИИЯЛ УрО РАН. p. 370.

Domokos Péter 1975: *Az udmurt irodalom története*. Budapest.

ESzMJ. = *Этимологический словарь марийского языка*. 1979, 1983. Йошкар Ола.

Griskina, M. V. [Гришкина, М. В.] 1985. Удмуртская семья в XVIII–первой половине XIX вв. In: Майер, В. Е. (отв. ред.), *Семейный и общественный быт удмуртов в XVIII–XX вв.* Устинов. 3–18.

Gyemin, A. P. – Arhipov, G. A. [Демин, А.П. – Архипов, Г.А.] 1976. Составные антропонимы удмуртов дер. Большой Унтэм. *Ономастика Поволжья* 74–76.

Holmberg, Uno é.n. (1914–1915). *Permalaisten uskonto*. Porvoo: WSOY.

Hudjakov, M. G. [Худяков, М. Г.] 1920. Вотские родовые деление. *ИОАКу* 339–356, 1–18.

Koszareva, I. A. [Косарева, И. А.] 2011. О социально-культурных группах луда и куалы у удмуртов. *Вестник Челябинского государственного университета*. № 34 (249). История. Вып. 48. 12–15.

Luprov, P. N. [Луппов, П. Н.] 1958. *Документы по истории Удмуртии XV–XVII веков*. Ижевск.

Mainov, Wladimir 1888. *Mordvankansan lakitapoja*. Helsinki: SKS.

Munkácsi Bernát 1896. *A votják nyelv szótára*. Budapest.

Munkácsi, Bernhardt 1952. *Volksbrauche und Volksdichtung der Wotjaken*. MSFOu 102.

Nyikityina, G. A. [Никитина, Г. А.] 1993. Семейно-родственная структура пореформенной общины – бускель. Előadás a debreceni CIFU-n.

Obrazci 1982 = Насибуллин, Р. III. (отв. редактор): *Образцы речи удмуртского языка*. Ижевск.

Sklajev, G. K. [Шклаев, Г. К.] 1978: К изучению крестьянского жилища и поселений улмуртов (конец XIX–начало XX вв.) In: Христолюбова, Л. С. (отв. редактор): *Этнокультурные процессы в Удмуртии*. Ижевск. 37–53.

Szmirnov [Смирнов, Иван Николаевич] 1890: *Вотяки. Историко-этнографической очерк*. ИОАИэ, VIII, вып. 2. Казань: тип. Ун-та.

Szmirnov, Ivan Nyikolajevics 1966: A votjások. In: Erdődi József (szerk.), *Az uráli népek történelme és műveltsége*. Budapest: Tankönyvkiadó. 267–271.

URSz1 = *Удмуртско-русский словарь*. Москва, 1948

URSz2 = *Удмуртско-русский словарь*. Москва, 1983

Wasiljev, J. 1902: *Übersicht über die heidnischen Gebrauche, Aberglauben und Religionen der Wotjaken in den Gouvernements Wjatka und Kasan*. MSFOu 18.

Verescsagin, G. [Верецагин, Г.] 1928: *Удмуртско-русский словарь*. Рукопись, Ижевск: УдНИИ.

Wichmann, Yrjö 1987: *Wotjakischen Wortschatzen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 21. Helsinki.